

KAZAHSZTÁNI ÚTINAPLÓ

BALOGH GÁBOR

Egy kazah legenda szerint egykoron két testvér élt családjával a sztyeppen: Kugyar és Magyar. Utóbbi egy idő után úgy döntött, hogy elindul rokonságával Nyugat felé, míg Kugyar helyben maradt, s az ő leszármazottjaik a kazakok. Azt, hogy a kazakok testvérnépként tekintenek ránk, az elmúlt évben személyesen is megtapasztalhattam. 2025 szeptemberében kollégámmal egyhónapos ösztöndíjprogram keretében a karagandai Buketov Állami Egyetem vendégkutatóiként Kazahsztánban tartózkodtunk. A program az egyetem, valamint a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány együttműködési megállapodása keretében valósult meg. A kiküldetés célja a kapcsolatok ápolása és továbbépítése mellett a kazak történelem tanulmányozása és a saját szűkebb kutatási területhez kapcsolódó helyi módszertan megismerése volt.

SZTYEPPÉK NÉPE

„A kazakok történelméről írni olyan, mintha a sztyeppe történetét írná meg a feladatra vállalkozó” – fogalmazott Szultan Akimbekov kazak történész. A két fogalom: kazak és sztyeppe valóban elválaszthatatlan egymástól. A kazah vagy kazak (utóbbi a nemzeti írásmód) szó eredetileg nem egy etnikai csoportot jelölt, jelentése „szabad ember”, ami utal a népcsoport vándorló, nomád életmódjára.

A sztyeppe Kazahsztán mai területének jelentős részét lefedi. A nomád pásztorok tökéletesen alkalmazkodtak a füves puszták világához, ennek köszönhető, hogy a terület évezredek át a nomád életforma terepének számított. Ebben az értelemben a kazakok történelme – ha igazodunk Akimbekov definíciójához – több évezredre nyúlik vissza. A térségben élők országhatáron át terelték állataikat, főként lovakat, tevéket és birkákat, hogy megfelelő legeltetésben és vízellátásban részesítsék őket. A tájegységre jellemző népvándorlás folyamata néha erőszakos behatások – így a mongol invázió – következtében felgyorsult, de a kazak sztyeppe mindvégig a türk eredetű szabad nomádok, a kazakok szállásterületének számított. A 19. században lezajló orosz gyarmatosítás hatására jelentős változás állt be a térség etnikai összetételében. Az újonnan létrehozott településekre orosz és ukrán telepesek – jellemzően muzsikok – érkeztek, akik a nomád pásztorokkal ellentétben letelepedett életformát folytattak, és földművelő tevékenységbe kezdtek.

Az orosz behatás negatív következményei rövid időn belül életre hívták a már a 19. század végén ébredező nemzeti mozgalmakat. Közülük a legjelentősebb az Alash mozgalom volt. A kifejezés török eredetű, testvériséget jelent, mindemellett idővel a kazak főnév szinonimájává vált. A mozgalom 1905-ben jött létre. A 20. század első két évtizedében a legjelentősebb nemzeti értelmiségi csoportosulás volt, amelynek programja a kazak identitás megőrzése, az európai politikai, kulturális és oktatási rendszer meghonosítása és az autonómia

kiharcosítása volt. A mozgalom 1917-ben párttá alakult, és a „zavaros időkben” a fehérek felügyelete alatt valóban létrehozták az Alash Autonóm Kazak Államot, amelyet aztán a bolsevikok győzelmét követően fel is számoltak. A mozgalom vezetőit a sztálini terror idején egytől egyig kivégezték.

Maga az I. világháború egyébként sokáig nem okozott jelentős változást a kazakok életében. A sorozás szinte lehetetlen volt az állandóan vándorló törzsek körében, mindemellett a birodalomnak égető szüksége volt a sztyeppe termékeire, azaz a húsrá. Ahogy fentebb láthattuk, a cári Orosz Birodalom összeomlása már jelentős következményekkel járt politikailag, de a vándorló életmódot folytató törzsek életében csak jó tíz évvel később vált érezhetővé a drasztikus változás. „Ázsia felett vihar söpör végig, melynek a forradalom csak az első szélrohama volt” – fogalmazta meg élményeit Arthur Koestler magyar származású író, aki az 1930-as években tanulmányútja keretében járt a mai Kazahsztán térségében is.

1925-ben Moszkva új vezetést jelölt ki a párt kazak regionális tanácsa élére Filip Goloscsokin személyében, aki megbízható végrehajtónak bizonyult, ráadásul a kezdetektől tagja volt a bolsevik párt legszűkebb vezetői körének. Goloscsokin elégedetlen volt a kazahsztáni helyzettel, így nem sokkal megérkezését követően meghirdette a „kis októberi forradalmat”, mivel véleménye szerint az 1917-es eseményeknek nyoma sem volt a sztyeppén. Ebben egyébként igaza is volt, mivel a nomád életformát folytató kazakok cseppet sem vágytak a kommunizmus gyakorlati megvalósítására. „El lehet-e jutni a szocializmusba teveháton?” – így fogalmazódott meg a „kis októberi forradalom”

fő kérdése a bolsevik vezetésben. Az 1929-ben meginduló erőszakos iparfejlesztés és a párhuzamosan futó kényszerkollektivizálás politikája kapóra jött Goloscsokinak és elvtársainak. Földmagántulajdonról a kazakok esetében nem beszélhetünk, itt a kollektivizálás célja teljesen

más volt. A vándorló törzsek erőszakos letelepítése, ezzel a kazak identitás alapjának számító nomád életforma teljes felszámolása volt a központ elvárása. Moszkva egyrészt be akarta olvasztani a kazakokat az orosz társadalomba, másrészt eleve biztonsági kockázatként tekintett a vándorló törzsekre, hiszen a polgárháború idején a bolsevikokkal szemben fellépő közép-ázsiai baszmacsok jelentős része is a kazakok köréből verbuválódott. A vándorlás eleve azért is volt problematikus a szovjet vezetés szemében, mert a törzsek ismerték a szomszédos kínai tartományba, Hszincsiangba vezető utakat, hiszen évszázadokon át ott teleltették az állataikat.

A kazak puszta az Orosz Birodalom egyik legnagyobb húsbeszállítója volt. Az 1930-as években meginduló kényszerkollektivizálás eredményeként az állatállomány közel 90 százaléka pusztult el, ami nemcsak a Szovjetunió nagyvárosainak ellátását veszélyeztette, de a kazak térségben több éven át tartó éhínséget okozott. A szovjet központból vezényelt hadjárat nem hagyott lehetőséget a menekülésre. Moszkva minden eszközt bevetett a kazak ellenállás, az élni akarás megtörésére. A vándorló törzseket több esetben fegyverrel, sortüzekkel akadályozták abban, hogy elhagyják a térséget és mentsék családjukat, állataikat. Az egykori biztos menedék, Hszincsiang tartomány felé is teljessé vált a határzár, így az életben maradás utolsó lehetőségétől is megfosztották az éhező törzseket.

Az ellenállás szellemét azonban nem sikerült kiirtani a kazak törzsek köréből. 1929 és 1931 között 372 felkelés robbant ki szerte az országban, mintegy 80 ezer fő részvételével. A kommunista hatóságok kegyetlenül megtoroltak minden Moszkva akaratával szembeszálló kezdeményezést. 1930 és 1932 között másfél-kétmillió ember vált az éhínség áldozatává. Jelentős részük kazak származású volt. Ez a számadat a korabeli kazak népesség negyedét lefedi, ami egyben azt is jelenti, hogy a kazak éhínség (ашаршылык, ászarszilik) arányait tekintve nagyobb mértékű volt, mint az ukrainai holodomor. Az éhínség és az áldozatok emlékezete, a kazak nemzeti identitás egyik kiemelt része, ennek megfelelően nincs olyan kazahsztáni nagyváros, ahol ne emeltek volna emlékművet az éhínség áldozatainak az emlékére.

a kazak identitás alapja a nomád életforma

Rónaság –
A sztyeppe Karaganda határában
(Balogh Gábor felvétele)

A kazakok kiéheztetésével Sztálin és a kommunisták szinte minden céljukat elérték. Az állattartást ellehetetlenítették, az etnikai arányok az oroszok javára mozdultak el. Mindezt az is elősegítette, hogy a tömeges halálozások hatására a térség egyes részei elnéptelenedtek. Ezeken a területeken mesterséges betelepítésekkel, deportálásokkal és büntető táborrendszer kiépítésével alakították át a terület etnikai arányait. Az éhínséget követően került sor a térség és a Szovjetunió egyik legnagyobb koncentrációtábor-hálózatának a megnyitására is Karaganda központtal.

KARAGANDA

Karaganda napjainkban Kazahsztán negyedik legnépesebb városa, közigazgatási, gazdasági, egyetemi központ. Története a szénre épül, egy legenda szerint 1833-ban egy kazak pásztorfiú, Appak Bajzsanov találta az első szenet a leendő város területén. A fiú azt hitte, aranyat talált, édesapja azonban a pászortűzbe dobta a követ, mondván, hogy az értéktelen, mire a kődarab lángra kapott. Ezt a történetet tartják a kazakok a karagandai szénbányászat kezdetének. A szén azóta is Karaganda egyik legfontosabb jelképe, így nem véletlen, hogy két emlékművet is emeltek a bányászat kapcsán a város központjában. Az egyik Appaknak, a karagandai szenet felfedező pásztorfiúnak állít emléket, míg a másik a Kultúrpalotával szemben felállított bányászok dicsősége emlékmű.

Nemzeti tragédia –

A kazak éhínség
(ашаршылық, *ászarszilik*)
emlékműve Almatiban
(Balogh Gábor felvétele)

Az 1930-as évekre Karaganda térsége a nagy éhínség következtében szinte teljesen elnéptelenedett. 1930-ban az NKVD parancsnoksága elhatározta a karagandai láger (KarLag) létrehozását. A táborrendszer területe 17 ezer km² területet foglalt magába, ezzel a Szovjetunió egyik legnagyobb területű lágerét képezte. A KarLag egészen 1959-ig működött, fennállása alatt milliókat tartottak itt fogva és dolgoztattak a Karaganda környéki szénbányákban és a mező-

gazdaságban. A II. világháborút követően számtalan magyar politikai fogoly töltötte itt rabsága idejét, így például Galgóczy Árpád író, műfordító, vagy éppen a magyar Szolvensyicinként számontartott Rózsás János író. A láger központja Dolinkában működött. Az egykori parancsnokság épületében a kétezres években múzeumot alakítottak ki a KarLag történetének bemutatása és az áldozatok előtti tisztelgés céljából. Napjainkban a lágermúzeum a térség egyik fő látványossága.

2012-ben Karagandában felszentelték a közép-ázsiai térség legnagyobb katolikus templomát, amely székesegyház ranggal bír, egyben püspöki székhely. Felmerülhet a kérdés, hogy mit keresnek a római katolikusok Ázsia kel- lős közepén? A választ a szovjet kényszermunkatáborok története adja meg. A KarLag táboraiból szabaduló és az ellenségesnek nyilvánított Karaganda térségébe deportált nemzetiségek (például a volgai németek) a fogságban és a száműzetésben is igyekeztek megőrizni római katolikus hitüket. 1962-ben a városba száműzték Chira Sándor magyar származású, titokban felszentelt görögkatolikus püspököt, aki több mint tíz évet töltött a szovjetek munkatá- boraiban. A püspök érzékelve, hogy nagyszámú a katolikus hívó a deportáltak és a száműzöttek között, egyházközséget szervezett, amely az évtizedek so- rán jelentősen megerősödött. 1978-ban még arra is engedélyt kaptak a szovjet hatóságoktól, hogy püspökükkel egy kis templomot építsenek a külvárosban. Chira Sándor halála után a közösség nem hullott szét, amit jól mutat az új szé- kesegyház megépítésének a ténye is, azt pedig személyesen is megtapasztalhattuk, hogy a vasárnapi szentmiséken tele vannak a székesegyház padsorai.

Az ország területén azonban nem csak Karaganda térsé- gében „üzemeltetett” kényszermunkatábor a kommunista vezetés. Az egyik leghírhedtebb szovjet láger az alsziri női tábor volt, nem messze a mai fővárostól, Asztanától. A tá- bort 1938-ban hozták létre, kifejezetten azzal a céllal, hogy ide zárják a Szovjetuniót és a pártot „elárulók” feleségeit. A tábor tizenöt éves fennállása alatt több mint 18 ezer ártat- lan nőt tartottak itt fogva. A bánásmód kegyetlen volt. Az örök által elkövetett nemi erőszak mindennapos jelenségnek számított a tábor életében. A fogva- tartottak jelentős része nem élte túl a tábor megpróbáltatásait. A múzeum mögött elhelyezett hétezer egykori fogoly nevét tartalmazó emléktáblán hét magyar származású nő neve is fel van vésve. 2017-ben Magyarország kormá- nya külön emléktáblát avatott az egykori tábor területén a magyar foglyok emlékének a tiszteletére.

A kommunista ideológia nemcsak emberéleteket követelt Kazahsztán- ban, de a természeti környezetet is súlyosan károsította. Olzsasz Szülejmenov kazak író, az 1980-as években kibontakozó kazak környezetvédelmi mozga- lom egyik alapítójának megállapítása szerint a szovjet éraban Kazahsztánban a környezetrombolás szinte minden válfaját kimerítették. Ezt támasztja alá a karagandai Ökomúzeum kiállítása is, amely részletesen bemutatja a kazahsz- táni szovjet környezetpusztítás következményeit, amelynek következménye az Aral-tó kiszáradása vagy éppen a Hruscsov-féle „szűzföldprogram” hatá- sára végbement talajerózió és negatív hatásai. A legsúlyosabb következményei azonban kétséget kizáróan a Szemipalatyinszk környékén végrehajtott kísér- leti atomrobbantásoknak voltak. 1949 és 1989 között több mint 400 robban- tást hajtottak végre, amelynek hatásai a mai napig érzékelhetők a térségben. A születési rendellenességek, daganatos megbetegedések száma ebben a régió- ban a legmagasabb, ráadásul a térség jelentős része a mai napig sugárfertőzött. Azonban nem véletlen, hogy éppen Szemipalatyinszk körzetében hatjottak végre a szovjetek a robbantásokat, hiszen a város a kazak nemzeti kultúra egyik legfontosabb helyszíne. Hogy mást ne említsünk, ebben a városban élt és alkotott Abaj Kunanbajuli kazak költő, énekmondó és filozófus, akit a modern kazak irodalmi nyelv egyik megeremtőjeként tisztelnek a hazájában. Moszkva döntése, hogy éppen e mellett a város mellett rendezzék be a kísérleti atom- robbantások telephelyét, nem volt véletlen. Ez a cselekedet a kazak identitás újabb megalázása volt a kommunisták részéről.

**a kommunizmus
az embert és
a természetet
egyaránt pusztította**

Élő hagyomány –

A türk költő és szúfi misztikus,
Ahmed Jaszavi hodzsa
mauzóleuma és...

SIMKENT, TÜRKISZTÁN, ALMATI, ASZTANA

A kazak történelem kiváló összefoglalóját nyújtja a Politikai Elnyomás Áldozatainak Múzeuma Simkentben. Az üzbég határhoz közel fekvő Simkentet tartják a „legkazakabb” városnak. Ez annyiban rögtön szembeötlő, hogy a Kazahsztán harmadik legnagyobb városának minősülő Simkentben él a legkevesebb etnikai orosz. Ezzel szemben minél északra haladunk, annál magasabb az orosz nemzetiség aránya. A múzeum tematikusan mutatja be a kazakok 20. századi történetét. Az egyes enteriőrökön keresztül megismerhetjük a nemzeti függetlenségi mozgalom szovjetek általi elfojtásának, a nagy éhínségnek, a kazahsztáni koncentrációs táboroknak vagy éppen az 1986-os almati felkelésnek a történetét. A múzeum központi kiállítótermében látható Erkin Mergenov és Ermek Erzsanov kazak művészek Elnyomás című szobra, amely talán a kommunista terror legmegrázóbb művészi lenyomata.

A múzeum épületével szemben található a város II. világháborús emlékhelye. A korabeli harci eszközökkel körbevett parkban márványtáblák hosszú során át olvashatjuk a háborúban elesett kazak származású szovjet katonák neveit. Hasonló tematikájú emlékmű valamennyi kazak városban található, de a simkenti volt a leggrandiózusabb a méreteit tekintve. Ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül a háborús hősök emlékparkja és a vele szemben található politikai elnyomás múzeumának egymással szemben való elhelyezése mellett. Mindez jól mutatja a kazak történetírásban jelen lévő kettősséget. A „honvédő háború” még vállalható örökség a kazakok számára, ugyanakkor nemzeti emlékezetükbe elkezdtek beépíteni a szovjet elnyomás történetét, ami részét képezi a nemzeti identitásuknak, gondoljunk csak arra, hogy a hagyományos kazak nomád életformát éppen a szovjetek által végrehajtott kényszerkollektívizálás és a nagy éhínség számolta fel.

...az újjáépített karavanszeráj a dél-kazahsztáni Turszkisztán városában
(Balogh Gábor felvétele)

Simkent az egykori selyemút egyik fontos állomása volt, ahogy a településtől nem messze, alig 170 km-re található Turszkisztán városa is. A távolság valóban nem nagy. Néhány napi kazahsztáni tartózkodás után a helyiektől megtanultuk, hogy „nomád” mércével mérve a távolság 1000 km-nél kezdődik, ami alatta van, az nem számít annak. Turszkisztán az egyik legfontosabb kazahsztáni történelmi város, mindemellett a Selyemút egyik kiemelt állomása volt. Az elmúlt években megkezdődött és jelenleg is zajlik az egykori karavanszeráj korhű újjáépítése. A város fő nevezetessége Ahmed Jaszavi hodza, az iszlám világban híres türk költő és szúfi misztikus mauzóleuma, amelynek az építtetését maga Timur Lenk indította el a 14. században.

Simkentből közvetlen belföldi repülőjáráttal utazhatunk az egykori fővárosba, Almatiba (korábbi nevén Alma-Ata). Az Almati jelentése „almafák közt nőtt”, míg Alma-Ata, szó szerint az almák atyja néven fordítható. Nem véletlen az elnevezés, mivel a város területe sokáig vadalmafákkal volt körülvéve. A környék klímája a mai napig lehetővé teszi az alma és más gyümölcs és zöldség termesztését. Almati 1997-ig volt a közben függetlenné vált Kazahsztán fővárosa, ekkor azonban egy elnöki döntéssel a teljes állami adminisztrációt északra, Asztanába telepítették. A cél az észak-kazahsztáni területek etnikai arányainak kazakok javára való feljavítása volt. Ettől függetlenül Almati a mai napig a legnagyobb és legnépesebb kazak város, ráadásul az egyik leginkább kedvelt kazahsztáni úti cél a turisták körében. A kazak függetlenségért való küzdelem egyik legfontosabb eseménye is a városhoz köthető. 1986-ban a szovjet pártvezető Gorbacsov úgy döntött, hogy leváltja hivatalából Dinmuhamed Kunajev kazak pártvezetőt, helyére pedig egy orosz, Gennagyij Kolbint nevezi ki. Ezzel a pártfőtítkárra óriási hibát követett el. Gorbacsov képtelen volt megérteni, hogy a függetlenség iránti vágy rendkívül erős a szovjet tagköztársaságokban, így Kazahsztánban is. A döntés hatására tüntetések kezdődtek.

A decemberi felkelést a kommunista hatóságok csak erőszakkal tudták leverni, amely során két diák az életét vesztette, közel száz főt pedig letartóztattak és bíróság elé állítottak. Az 1986-os decemberi események kiemelt helyet foglalnak el a kazak függetlenségért folytatott küzdelem történetében, egyben keletes szerkezetbe is foglalja a nép 20. századi történetét, mivel jól látható, hogy a szovjetek úgy a kazak nomád életmód felszámolása során az 1930-as években, mint az 1986-os tiltakozás leverését követően is képtelenek voltak felfogni, hogy a nemzeti érzést hetven év kommunista diktatúra sem tudta kiirtani a kazakokból.

Egyhónapos kiküldetésünk a jelenlegi fővárosban, Asztanában ért véget. A város 1997 óta Kazahsztán fővárosa. A település hányattatott 20. századi történetét jól mutatja, hogy a város száz év alatt többször is nevet váltott: Akmolinszk, Celinográd, Akmola, Nur-Szultan. A jelenlegi elnevezés, Asztana, annyit tesz: főváros. A történelmi Almati és a Gulag-központ Karaganda után Asztana Kazahsztán teljesen új arcát mutatja a látogatóknak. Fővárossá nyilvánítása óta Asztana óriási fejlődésen ment keresztül. Lenyűgöző építészeti megoldások, felhőkarcolók, futurisztikus épületek jellemzik a várost. Hamarosan átadják a várost átszelő gyorsvasutat, amely a közutak felett haladva biztosítja majd a tömegközlekedést a helyiek és a városba látogatók számára. Asztana központi részén áll a Baiterek torony, amely a főváros 1997-es áthelyezésének a jelképe. A torony legfelsőbb, bejárható szintje 97 méter magasságban van, ami szimbolikusan az áthelyezés évére utal. Az építmény elnevezése és kiképzése egy kazak mondai elemre, az életfára utal. A népmese szerint Samruk, a csodamadár egy nyárfa tetejére rakta le tojását. A torony ezt a mondai elemet jeleníti meg az építészeti nyelvén. A tetején lévő kilátóból egész Asztana és a környékbeli sztyeppe láthatóvá válik.

A Baiterek nemcsak Asztana, de egész Kazahsztán jelképévé, a kazakok büszkeségévé vált. Kiválóan jelképezi azt a nomád népekre jellemző kitartást és szívósságot, amely képessé tette a kazak népet arra, hogy túlélje a 20. század borzalma: a függetlenség felszámolását, a népirtásként értékelhető mesterséges éhínséget, a munkatáborok világát, a kazak természeti környezet meggyalázását. A függetlenségét visszaszerzett Kazahsztán teljesítménye imponáló. A szovjet uralom alatt nem volt az elnyomásnak olyan dimenziója, amelyet ne alkalmaztak volna a kommunisták a kazakokkal szemben. Ez azonban nem törte meg a népet, éppen ellenkezőleg: a csapásokból erőt merítve türelemmel, nomád szívóssággal szereztek vissza függetlenségüket.

rendkívül erős
a függetlenség
iránti vágy

ROKON VONÁS

Tanulmányozni a kazakok történelmét nekünk, magyaroknak, rendkívül fontos, hiszen adottak a közös nomád gyökerek, az ebből eredő hasonló mentalitás és az a közös nyelv is, amelyet csak azoknak az országoknak a polgárai beszélnek, akik vagy akiknek a felmenői éltek kommunista elnyomás alatt. Magyarország kormánya 2012-ben döntött a keleti nyitás stratégiájának megvalósítása mellett. Az azóta eltelt több mint tíz évben Magyarország stratégiai partnerséget épített ki számtalan ázsiai országgal, így Kazahsztánnal is, sőt 2018 óta a türk nemzeteket tömörítő Türk Tanács Magyarországot megfigyelői státuszban a tagjai közé fogadta. A gazdasági együttműködés mellett a stratégia kiemelt célja a kulturális és tudományos kapcsolatok erősítése, amelynek kiváló példája a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány és a karagandai Buketov Állami Egyetem együttműködése. ■

Felfelé – A 105 méter magas Baiterek torony (Akmurza Rusztembekov, 1996–2002), tetején a 22 méter átmérőjű aranyozott gömbbel Kazahsztán új fővárosában, Asztanában, amely a nemzet újjászületését, a főváros odaköltöztetését és az élet fáját is jelképezi (Balogh Gábor felvétele)